

© Рібцун Ю. В. Використання наочності в роботі з молодшими дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення / Юлія Рібцун // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2010. – № 4. – С. 32–35.

УДК 376 – 056.264 – 053.4

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ У РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ ІЗ ЗНМ

Юлія Рібцун

Молодший дошкільний вік – час стрімкого розвитку пізнавальної активності через спостереження за предметами і явищами оточуючої дійсності, предметно-практичну та ігрову діяльність. Якщо в нормальному онтогенезі дитина здатна самостійно робити активні кроки на шляху пізнання, то діти із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) потребують посиленої стимуляції з боку дорослих, адже ЗНМ – це системне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та / чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і / чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному) [5]. Це, в свою чергу, свідчить про важливість використання наочності під час проведення корекційно-розвивальної роботи з молодшими дошкільниками.

Наочність – це невід'ємна складова логопедичних занять, що допомагає зробити їх пізнавальними, цікавими та емоційно насиченими. Доступним у роботі з дітьми молодшої вікової логопедичної групи є використання площинних чи об'ємних зображень предметів і явищ (предметні та сюжетні навчальні картини, площинні фігурки на магнітах, липучках або зі зворотного боку обклеєні байкою, фланеллю чи оксамитовим папером), фотографій, настільно-друкованих ігор (лото в 3–6 квадратів, розрізні картинки з двох-чотирьох частин, по чотири кубики для складання цілісного зображення, парні картинки), натуральних предметів, муляжів, спеціальних, аудіовізуальних засобів, комп'ютера тощо.

Широке використання наочності у роботі з дітьми четвертого року життя із ЗНМ сприяє:

- збагаченню словникового запасу;
- формуванню граматичних категорій та зв'язного мовлення дошкільників;
- навчанню дошкільників у рамках наочно-дійового мислення, що переважає у дітей зазначеної категорії;
- виробленню вміння зосереджувати увагу молодших дошкільників із ЗНМ на змісті корекційно-розвивальних завдань;
- розвитку зорового сприймання та пам'яті;
- виникненню інтересу у дітей до пізнавальної діяльності.

Використання наочності при роботі з молодшими дошкільниками із ЗНМ потребує знання вікових особливостей та стану їх психофізичного і мовленнєвого розвитку, а саме:

1. Сприймання:

- *фонематичне* – специфічні утруднення у розрізненні тонких диференційованих фонем, що впливають на весь хід розвитку звукової сторони мовлення;
- *зорове* – недостатня сформованість цілісного образу предмета, орієнтування на колір більше, ніж на форму предмета;
- *оптико-просторове* – труднощі у диференціації просторових понять (*вгорі-внизу*), фрагментарність (А. П. Воронова, О. М. Мастюкова, Т. А. Фотекова та ін.).

2. Увага:

- *слухова* – нестійкість, особливо при вербальній інструкції;
- *зорова* – мимовільність, нестійкість, відволікаємість (Ю. Ф. Гаркуша, О. М. Усанова, Е. Л. Фігердо та ін.).

3. Пам'ять:

- *слухова* – нестійкість, у прямій залежності від рівня мовленнєвого розвитку;

- *зорова* – короткочасність, опускання елементів, низький рівень продуктивності запам'ятовування (І. Т. Власенко, Л. І. Белякова, Г. С. Гуменна та ін.).

4. Мислення:

- *наочно-дійове* – відповідність нижній межі норми, нестабільність, ригідність (Т. М. Синякова, О. М. Усанова, Т. А. Фотекова та ін.).

5. Моторика:

- *загальна* – відповідність нижній межі норми;
- *ручна* – незграбність, недостатнє переключення з одного руху на інший;
- *дрібна* – хапання предмета усією рукою (О. М. Усанова, Е. Л. Фігердо,

Т. А. Фотекова та ін.).

6. Ігрова діяльність:

- *колективна* – утруднена, потреба частоті зміни подразників;
- *індивідуальна* – невпевненість, в'ялість / невірноваженість, руховий неспокій; втомлюваність.

Враховуючи особливості психомовленнєвого розвитку дітей четвертого року життя із ЗНМ, під час ігор-занять бажано використовувати *реальні предмети* та яскраві *іграшки* великих розмірів. Варто пам'ятати, що живий об'єкт, маніпулювання ним викликає значно більше мовленнєвих реакцій, ніж його зображення на картинці.

Молодші дошкільники із ЗНМ у процесі проведення ігор-занять, режимних моментів, на практичному рівні оперуючи реальними предметами, засвоюють (закріплюють) назви іграшок, одягу, посуду, овочів та фруктів тощо. Завдяки цьому відбувається збагачення словникового запасу, уточнення уявлень дітей про знайомі предмети чи явища, про їх якості та властивості.

Іграшки – невід'ємна складова групової кімнати дошкільного навчального закладу. Це спеціальні предмети, призначені для гри, у яких в узагальненій формі представлені типові властивості предмета (істот та неістот), що забезпечують відтворення відповідних дій з ними.

У молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ іграшки виступають емоційно насиченим позитивним фактором заняття, спонукають до гри, і, що

найголовніше, стимулюють мовленнєву активність дошкільників. Однак збіднений практичний досвід оперування іграшками потребує навчання молодших дошкільників із ЗНМ грі, тобто участі дорослого в ігровій діяльності, де він зможе показувати можливі дії з іграшками, коментуючи їх.

Велика активність дітей, їх постійна потреба у русі вимагають, щоб іграшка була такою, з якою можна було б активно діяти. Конструкція іграшок, матеріал, з якого вони виготовлені, мають бути безпечними та відповідати як гігієнічним, так і педагогічним умовам. Іграшки для молодшої вікової групи повинні бути виготовлені з матеріалів, які можна мити та дезінфікувати (краще гумові, пластмасові), не мати щілин, задирок, дрібних деталей (діаметром менше 30 мм).

Для дітей четвертого року життя із ЗНМ особливе значення має колір та форма, тому іграшки повинні бути насичених, контрастних кольорів або гармонійної кольорової гамою, що взаємно доповнюють один одного, посилюють художню виразність.

З метою підвищення інтересу до ігрової та навчальної діяльності, збагачення чуттєвого та практичного досвіду іграшки у групі слід періодично змінювати, але робити це не частіше, ніж раз на місяць.

Для ігор-занять дітей молодшої логопедичної групи для дітей із ЗНМ знадобляться такі іграшки (згідно з [1, 4, 6]):

1. Образні (сюжетні):

– ляльки-немовлята та ляльки на позначення хлопчиків та дівчаток висотою від 15 до 55 см;

– анімалістичні іграшки (собака, кішка, курка з курчатами, півник, поросята, качка з каченятами);

– іграшкові предмети побуту та вжитку (дерев'яні та пластмасові меблі, посуд із пластмаси та алюмінію, коляски, постільна білизна, одяг, побутова техніка);

– дерев'яні фігурки людей (мама, тато, бабуся, дідусь, хлопчики, дівчатка), елементів рослинного світу (ялинки, дерева, гриби, квіти).

2. Технічні – іграшки на позначення різних видів транспорту (дерев'яні та пластмасові легкові й вантажні машини, швидка допомога, автобус, літак, пароплав).

3. Ігрові будівельні матеріали, конструктори, збірні іграшки.
4. Дидактичні ігри та іграшки – трискладові мотрійки, пірамідки з 4–5 кілець, кубики (по 4), з яких можна скласти просте зображення, крупна площинна геометрична мозаїка основних кольорів, дидактична лялька.
5. Музичні іграшки.
6. Іграшки для рухливих та спортивних ігор – м'ячі різних розмірів, обручі, кеглі, кубики.
7. Іграшки для театралізованої діяльності:
 - персонажі казок (колобок, курочка, зайчик, ведмідь, вовк, лисиця);
 - іграшки-бібабо, персонажі лялькового, пальчикового, настільного театрів;
 - деталі одягу, наголівники, медальйони.
8. Іграшки-забави, які пищать, говорять, співають, танцюють, гойдаються (кури, що клюють; бичок, що гойдається; сонечко-жучок, що біжить).

9. Спеціальні іграшки.

Лялька – одна з найдревніших, найулюбленіших іграшок дітей, адже саме вона дає можливість відобразити життя людей, їх побут, різноманітні відносини. Молодші дошкільники із ЗНМ, маніпулюючи лялькою, закріплюють алгоритм послідовності одягання, підготовки до сну, т.ч. встановлюючи елементарні причинно-наслідкові зв'язки.

Фігурки людей і тварин дозволяють робити ігри різноманітними. На відміну від ляльок вони статичні, але дітям четвертого року життя із ЗНМ зручно захоплювати їх усією долонею. Фігурки можуть бути використані дітьми під час ігор, конструктивно-будівельної та театралізованої діяльності.

Анімалістичні іграшки передають як реалістичний образ тварин, так і узагальнені художні образи з індивідуальними рисами. Молодшим дошкільникам із ЗНМ зрозумілішими є художні образи тварин, але для засвоєння категоріального рівня лексичних узагальнень знадобляться іграшки і на позначення реалістичних образів (наприклад, *кіт, собака, заєць, вовк* тощо).

Технічна іграшка повинна давати можливість імітувати основні функції предмета. Так, наприклад, у машини мають рухатись колеса, відчинятися двері

тощо. Завдяки іграшкам такого типу у дітей формується розумова операція аналізу. Молодші дошкільники із ЗНМ засвоюють назви частин предметів, знайомляться з узагальненням „транспорт”.

У молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ бажано використовувати геометричні будівельні матеріали, що складаються з набору кубів, цеглин, пластин, призм, конусів, пірамід і циліндрів. Прикладом може слугувати матеріал М. П. Агапової, що містить 66 деталей, переважно кубів, призм, невеликих плоских форм. На початкових етапах дітям четвертого року життя із ЗНМ краще давати однотонні матеріали, бо різнокольоровість деталей заважає сприйманню конструкції.

Дидактичні іграшки є дуже корисними як для розвитку зорової уваги та пам'яті, формування розумової операції аналізу та синтезу, так і для удосконалення мовлення, адже оволодіння такими лексико-семантичними мовними явищами, як антонімія та багатозначність, потребують від молодших дошкільників із ЗНМ вміння порівнювати предмети за величиною та формою.

Музичні іграшки (молоточок, трикутник, бубон, барабан, маракас, брязкальце, дзвіночок) стануть гарними помічниками у розвитку слухової уваги та пам'яті дітей, допоможуть у засвоєнні ритміко-складової структури слів.

До спеціальних належать іграшки, що мають корекційне спрямування. Вони використовуються в залежності від того безпосереднього завдання, що ставить перед собою логопед з урахуванням характеру порушення, етапу роботи, індивідуальних психофізичних особливостей дитини. Це іграшки для розвитку артикуляційного (дятел, заєць-барабанщик тощо) та дихального (вітрячки, вертушки, свищики, паперові іграшки-саморобки тощо) апаратів.

Однією з таких іграшок є логопедична лялька Льолик [3], що робить корекційні заняття логопеда у молодшій групі цікавими та корисними.

Значення використання логопедичної ляльки полягає в тому, що:

1. Саме використання функціональної іграшки у вигляді логопедичної ляльки:
 - прискорює темпи підготовки мовнорухового апарату дошкільників до постановки звуків, полегшує сам процес постановки і автоматизації звуків;

- сприяє виробленню у дітей правильного положення язика в ротовій порожнині через зоровий образ артикуляційного укладу, що сприймається дитиною, покращенню функціонування м'язів мовнорухового апарату через зоровий динамічний образ артикуляційних вправ, що сприймається дитиною;
 - дозволяє дошкільнику через зоровий образ артикуляційного укладу, що сприймається дитиною, зв'язати засвоєний звук з певними рухами язика і зафіксувати його як у зоровій, так і у моторній ланці;
 - допомагає дітям через побачений зоровий образ вправи, що виконується, у повільному темпі зафіксувати чіткість чи плавність рухів;
 - дозволяє удосконалити лексико-граматичну сторону та зв'язне мовлення шляхом ознайомлення дошкільників з органами мовнорухового апарату, частинами тіла, формування уявлень про сезонні зміни в природі, показу різноманітності та сезонності одягу, взуття та головних уборів;
 - стимулює встановлення контакту дітей з педагогом, полегшує процес адаптації молодших дошкільників до умов спеціального дошкільного закладу, процесу переживання кризи „Я сам” шляхом введення в нове, незнайоме для дітей середовище не одного, а двох: самої дитини і його друга – „Льолика”;
 - сприяє активізації пізнавальної та мовленнєвої активності дітей;
 - виступає якісно новим перехідним об'єктом для прояву нової соціальної ситуації розвитку (дитина – дорослий), дає можливість задовольнити новоутворення молодшого дошкільного віку, тобто необхідність у суспільно-значущій і суспільно-оціночній діяльності, але не з боку дорослих;
 - знімає напруження, пов'язане з комплексами з приводу зовнішніх дефектів (наприклад розщеплення губи і/чи перфорації твердого піднебіння).
2. Правильно підібрані параметри логопедичної ляльки, тобто те, що її зріст дещо менший середнього зросту дитини молодшого дошкільного віку, тулуб виконано з можливістю згинати і розгинати руки та ноги, сидіти, стояти – не лякають дитину, а навпаки – дозволяють дошкільнику сприймати ляльку як свого ровесника, покращують ефект від виконуваних вправ. Особливо важливим є те, що логопед і логопедична лялька являють собою двох окремих людей, а не є об'єднаним образом педагога-ляльки, яка б повністю закривала

логопеда від дітей. Для дошкільників (особливо молодшого віку) покращення адаптивних процесів в умовах спеціального дошкільного закладу відбувається за рахунок певного розриву їх зв'язку з матір'ю, подолання злиття (що так часто спостерігається у логопатів), за рахунок чого у дітей з'являється можливість відчувати своє власне „Я”. Присутність логопеда поруч з лялькою, їх взаємодія дозволяють дошкільникам подолати страх спілкування, швидше піти на контакт, набути впевненості у своїх власних силах і можливостях.

3. Вибір легкого імені для вимови (в образі хлопчика – «Льолик», а в образі дівчинки – «Льоля») полегшує комунікацію дошкільника з лялькою, а через неї – і з логопедом.
4. Поява можливості у логопеда під час проведення артикуляційних вправ відкривати чи закривати рот ляльці і показувати рухи та положення язика під час виконання артикуляційних вправ чи демонстрації артикуляційних укладів з допомогою ляльки чи разом з нею суттєво збільшує ефективність занять.
5. Проведення артикуляційних вправ з використанням віршованих форм суттєво покращує засвоєння таких вправ молодшими дошкільниками із ЗНМ, бо викликає інтерес у дітей, розвиває слухомовленнєву пам'ять, залучаючи і зоровий, і слуховий аналізатори, сприяє збагаченню словника і формуванню граматично правильного зв'язного мовлення.
6. Виконання дітьми з допомогою логопеда і функціональної іграшки вправ артикуляційної гімнастики, які включають вправи на закріплення вимови язикових звуків, вправи з розвитку слухомовленнєвої пам'яті шляхом загадування лялькою загадок, особливо загадок з відгадками – назвами органів артикуляційного апарату („зубки”, „щічки”, „губки”, „язичок”), вправи, під час яких діти наслідують рухи язика ляльки та логопеда, суттєво поліпшують якість і ефективність впливу на молодших дошкільників із ЗНМ.

Паралельно з використанням реальних предметів та іграшок у ігри-заняття, особливо підгрупової роботи, варто поступово вводити яскраві *картинки* більшого формату, позбавлені дрібних деталей, які б могли відволікати дітей. Коли предмети і явища не можуть стати безпосереднім об'єктом спостереження дошкільників, для ознайомлення дітей з природою залучаються ілюстративні посібники. При

демонстрації посібників використовують дошку, мольберт для ілюстративного матеріалу, фланелеграф, розмір якого має бути 90×60 см.

Картини повинні бути різних розмірів із реалістичним, яскравим, виразним зображенням, що має викликати у молодших дошкільників із ЗНМ почуттєві сприйняття, близькі до сприйняття дійсності: „Кішка з кошенятами”, „Собака з цуценятами”, „Корова з телям”, „Кури” (автор С. Веретеннікова, Г. Лоза), „Їдемо в автобусі”, „Граємо з піском” (автор О. Батуріна), „Діти граються кубиками”, „Взимку на прогулянці”, „Діти годують курку та курчат” (автори О. Радіна та В. Єзікеєва), різноманітні картини видавництва „Ранок”.

Отже, використання наочності, як одного із основних дидактичних принципів, робить корекційно-розвивальне навчання молодших дошкільників із ЗНМ більш доступним та ефективним, забезпечує максимально повне використання усіх аналізаторів, розвиває спостережливість і мислення, допомагає швидшому та глибшому засвоєнню мовленнєвого матеріалу.

Література:

1. Державні санітарні правила і норми безпеки іграшок та ігор для здоров'я дітей : [прийнятий 30 груд. 1998 р.] // Держав. санітарно-епідеміологіч. служба України, Мін-во охорони здоров'я України. – (Державні санітарні правила і норми ДСанПІН 5.5.6012-98 № 12).
2. Мастюкова Е. М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст) : советы педагогам и родителям по подгот. к обучению детей с особыми проблемами в развитии / Е. М. Мастюкова. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
3. Пат. 44366 Україна, МПК: А 61 Н 1/00 А 61 М 21/00. Спосіб відновлення вимовної функції у дошкільнят з порушеннями фонетико-фонематичної сторони мовлення / Рібцун Ю. В. — № u200908240; заявл. 04.08.2009; опубл. 25.09.2009, Бюл. № 18.
4. Про організацію роботи та комплектацію дошкільних виховних закладів компенсуючого типу : міжвід. інстр. : затв. наказом М-ва освіти України, М-ва охорони здоров'я України від 12 серп. 1994 р. № 250/149 // Дошкільн. виховання. – 1994. – № 12. – С. 4–7 : іл.

5. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 : у 2 т. / Рібцун Юлія Валентинівна. – К., 2010. – Т. 1. – С. 18.
6. Типовий перелік обов'язкового обладнання, навчально-наочних посібників та іграшок дошкільного навчального закладу : [затв. наказом М-ва освіти і науки України від 11 верес. 2002 р. № 509] : (2-ге вид., доповн.) // Дошкіль. виховання. – 2002. – № 10. – С. 29–31 : табл. ; № 11. – С. 28–31 : табл.
7. <http://www.logoped.in.ua/>

У статті охарактеризовано особливості використання наочності у молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ із урахуванням їх психофізичних особливостей. Значну увагу приділено розкриттю ролі спеціальної іграшки – запатентованої авторської корисної моделі логопедичної ляльки, яка допомагає зробити корекційно-розвивальні заняття цікавими та ефективними.

Ключові слова: загальний недорозвиток мовлення, молодші дошкільники, наочність, спеціальні іграшки.

Рибцун Ю. В. Особенности использования наглядности в работе с младшими дошкольниками с ОНР

В статье охарактеризованы особенности использования наглядности в младшей логопедической группе для детей с ОНР с учетом их психофизических особенностей. Особое внимание уделено раскрытию роли специальной игрушки – запатентованной авторской полезной модели логопедической куклы, которая помогает сделать коррекционно-развивающие занятия интересными и эффективными.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, младшие дошкольники, наглядность, специальные игрушки.

Ribtsun J.V. Peculiarities of use of visual methods in the work with younger preschool children with general speech underdevelopment

The article describes peculiarities of use of visual methods in the younger group speech therapy for children with general speech underdevelopment with regard to their mental and physical peculiarities. Special attention is paid to the disclosure of the role of the special toy - a proprietary authoring useful model logopedic doll, which helps to make the correction-developing classes interesting and effective.

Key words: general underdevelopment of speech, the younger preschoolers, use of visual methods, special toys.